

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Filosofie și Psihologie
„Constantin Rădulescu-Motru”

UNIVERSITATEA „PETRE ANDREI”
DIN IAȘI

SIMPOZIONUL NAȚIONAL CONSTANTIN NOICA

Ediția a III-a

„PAGINI DESPRE SUFLETUL ROMÂNESC”

IAȘI, 5–6 MAI 2011

Coordonator: ALEXANDRU SURDU
Ediție îngrijită de: MONA MAMULEA și OVIDIU G. GRAMA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2011

CUPRINS

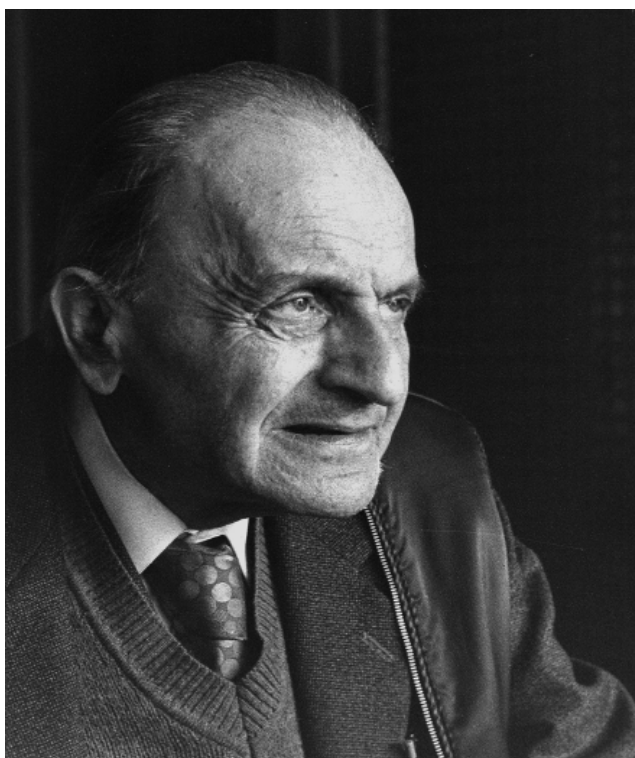
Lucrările Simpozionului Național Constantin Noica, ediția a III-a, „Pagini despre sufletul românesc” (prezentare de Victor Emanuel Gica).....	9
DORU TOMPEA, Constantin Noica: De la lumea lucrurilor la ființa istorică	13
ALEXANDRU SURDU, A sufletului românesc cinstire.....	25
TEODOR DIMA, Ce „rost” mai au principiile logicii?	30
MIHAI BACIU, Cercul lui Noica	35
ȘTEFAN AFLOROAEI, Ethos al vieții și fenomenologie.....	42
ANTON ADĂMUȚ, Constantin Noica și Camil Petrescu (Puncte de reper).....	53
ION FILIPCIUC, Bizonii din grota celestă de la Păltiniș	64
MARIN DIACONU, Colaborarea lui Constantin Noica la „Revista de referate și recenzii”	69
MIHAI D. VASILE, Universalul sufletului românesc la Constantin Noica	74
MIRCEA LĂZĂRESCU, Ontologia lui Noica – între paradigma unului multiplu și cea a devenirii	80
NICOLAE GEORGESCU, De ce a devenit Lefter Popescu... lefter.....	84
FLOREA LUCACI, Sufletul românesc, o problemă deschisă a identității	89
IOAN BIRIȘ, De la individualitatea culturală la metodologia identității.....	105
ION DUR, Istorie și „singurătate comunitară”	131
G.G. CONSTANDACHE, Tensiunea suflet–spirit și educația la Noica	141
IOAN ALEXANDRU TOFAN, Cum se citește un text filosofic? Lectură și gândire speculativă la Constantin Noica.....	149
CLAUDIU BACIU, Fenomenologia dorului la Constantin Noica.....	155
DRAGOȘ POPESCU, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran și Constantin Noica despre prezența spiritului românesc în istorie	161
MARIUS DOBRE, Eternul țaran român la judecata lui Noica și Cioran.....	169
ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU, 27 de trepte ale realului: un sistem integral al categoriilor.....	175
DOINA RIZEA, Un savant în armonie cu specificul național: Alexandru V. Boldur.....	179
ANIȘOARA SANDOVICI, În deschisul simplității umane	185
MIHAI POPA, Constantin Noica despre arta românească.....	193
TITUS LATES, Provocările semioticii și radiografia artei simbolizării în <i>Scrisori despre logica lui Hermes</i>	199
MARIAN NENCESCU, De la înțelepciune la gândirea gramaticalizată. Note despre „Cum gândește poporul român”, în interpretarea lui Noica.....	206
GEO SĂVULESCU, Ritm în trei timpi pentru construcția ființei și a logicii la Constantin Noica	214

VALICĂ MIHULEAC, Elemente de gândire antinomică în filosofia lui Constantin Noica	223
MIHAIL M. UNGHEANU, Despre originile teologico-filosofice ale problemei formei fără fond.....	239
ȘTEFANIA ELENA GUBAVU, Magna Mater în evoluția sufletului românesc: câteva repere din perspectivă jungiană	251
ȘERBAN N. NICOLAU, Constantin Noica despre nașterea logicii	255
CEZAR ROȘU, Gândirea ca proces și principiul formator în logica lui Hermes	261
LIVIA BACIU, Constantin Noica – un hermeneut care a cercetat profunzimea limbii române	279
MONA MAMULEA, Pagini din zonele răzvrătite ale firii.....	285

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Filosofie și Psihologie
„Constantin Rădulescu-Motru”

UNIVERSITATEA „PETRE ANDREI”
DIN IAȘI

SIMPOZIONUL NAȚIONAL CONSTANTIN NOICA
EDIȚIA A III-A
„PAGINI DESPRE SUFLETUL ROMÂNESC”

5–6 mai 2011

Universitatea „Petre Andrei” din Iași

CE „ROST” MAI AU PRINCIPIILE LOGICII?

TEODOR DIMA

În studiul *Principiile logicii și legile lui Newton*¹, publicat în 1972, Constantin Noica, în consens cu unele analize efectuate odată cu transformările suferite de logica formală în contact cu limbajul matematicii, s-a întrebat dacă principiile logicii își mai păstrează aureola instituită de Aristotel și universalizată cu Leibniz. Pentru că Aristotel considerase că cele două principii ale negației – al necontradicției și al terțului exclus – sunt legi ale „ființei ca ființă”, adică au valoare ontologică, și Constantin Noica pleca de la o posibilă comparație între cele trei legi ale lui Newton, prin care este exprimată dinamica Universului, și cele trei principii ale logicii – al identității, al conexiunii necesare și al contradicției – cu scopul de a le desluși universalitatea.

Din *punct de vedere epistemologic*, Constantin Noica a subliniat, pentru prima oară, posibilitatea deducerii legilor lui Newton din principiile logice. Mai întâi, el a eliminat din discuție principiul rațiunii suficiente, pentru că acesta exprimă însuși actul gândirii – „a gândi înseamnă *de la sine* a întemeia” –, și terțul exclus, care exprimă situații rapide, străine realității. Între aceste două situații polare, Noica anticipând *triada logico-ontologică*, pe care a construit „logica lui Hermes”², a introdus un vast spațiu logic, alcătuit din numeroase forme de *înlănțuiri și consecuții*, legături de mare pondere cognitivă, subordonate *principiului conexiunii necesare*, pe care l-a considerat „unicul principiu fundamental în logică”, pentru că el fundamentează și identitatea, și contradicția, cazuri speciale de raporturi necesare.

Punem între paranteze, deocamdată, constatarea noastră că, de fapt, *principiul rațiunii suficiente este un caz particular* al principiului conexiunii necesare și că prin „rațiune” Leibniz înțelegea *temei*, sau *întemeiere*, sau *fundamentare*, la nivel logico-rațional, dar și în domeniile cunoașterii și ale onticității, încât suntem tentați să susținem că numai din punct de vedere rațional principiul formulat de Leibniz poate fi redat formal-tautologic, așa cum l-a etichetat Noica în studiul din 1972.

Spuneam la început că „rostul”, sau valoarea principiilor, a intrat în dezbaterile logicienilor după ce aceștia au diversificat limbajul logicii și au multiplicat

¹ Constantin Noica, *Principiile logicii și legile lui Newton*, în „Probleme de logică”, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, pp. 63–76.

² Idem, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Cartea Românească, 1986.

fundamentele sale, ceea ce s-a întâmplat, în secolul al XX-lea, în multe domenii științifice. „Dezvoltarea logicii a urmat un model comun multor domenii (...). Pentru mulți logicieni, logica, studiul raționării umane, a devenit studiul acelor aspecte ale raționării umane capabile să fie tratate cu tehnicile calculului predicatelor. Aceasta a fost și bine, și rău. A fost bine prin aceea că a condus la dezvoltări remarcabile în fundamentele matematicii și la o înțelegere foarte pătrunzătoare a modului cum operează sistemele logice.”³ Pentru a fi expliciti, să dăm un exemplu foarte simplu, pentru a înțelege că, în secolul al XX-lea, logica a trecut prin transformări profunde: formula judecății universal-afirmative din logica formală aristotelică era: „Toți S sunt P ”; în logica predicatelor, ea s-a cuantificat și a devenit „Pentru orice x , dacă x este S , atunci x este P ”; astfel, forma aceasta ipotetică lasă în suspensie existența elementelor în cei doi termeni, S și P , deveniți mulțimi.

În acest context, nehotărâta judecată particulară „Unii S sunt P ” devine existențială, „Există cel puțin un x , astfel că x este S și P ”, și este trimisă, de logica formalizată a predicatelor, în onticitate. În această interpretare, principiului rațiunii suficiente i se diminuează „rostul”, cel puțin în *Pătratul lui Boetius*, nemaifiind corectă trecerea de la adevărul judecății universal-afirmative la adevărul judecății particular-afirmative; cu alte cuvinte, trebuie suspendată trecerea de la o ipotetică neapreciată alethic, la o existențială, categorică în privința valorii sale de adevăr; dacă „cel puțin un x este S și P ”, atunci, în mod categoric, este adevărată propoziția care se referă la intersecția celor două mulțimi S și P . Cu alte cuvinte, principiul rațiunii suficiente fundamenta corectitudinea derivării adevărului propozițiilor particulare (afirmative și negative) din adevărul propozițiilor universale (afirmative și negative), ceea ce logica nouă a predicatelor n-a mai permis.

Utilizând un alt demers, al raportării principiilor logicii la legile fizicii newtoniene, legând astfel din nou logica de ontologie, Constantin Noica a formulat *Principiul conexiunii necesare*; acesta, pe plan logic, poate să subordoneze cel puțin cinci conexiuni: pe bază de identitate, de cauzalitate, de substanțialitate, de sistem sau tot și parte, precum și pe bază de contradicție. Anticipând logica lui Hermes (pe care, de altfel, o avea construită mintal încă din 1964⁴), Noica detalia raportul dintre individual, determinații și general afirmând că, în logică, un individ capătă o determinație prin acțiunea unui general, iar în fizică, un corp capătă o accelerație prin acțiunea unei forțe și, dacă nicio generalitate nu e în act spre a lega o determinație de un individual (adică spre a face ca unui individual să i se întâmple cu necesitate ceva), atunci conexiunea necesară se transformă în legătură cu sine: principiul identității devine un caz particular al principiului conexiunii.

Ceea ce Constantin Noica exprima aici în cadrul unui compositum logico-ontologic a fost reglementat în logică printr-o identitate care redă *principiul*

³ George Lakoff, *Linguistics and Natural Logic*, în D. Davidson & G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht – Holland, D. Reidel P.C., 1972, p. 646.

⁴ Cf. Dora Mezdrea, *Constantin Noica în arhiva securității*, București, Humanitas, 2009, p. 432.

rațiunii suficiente și necesare sau, în formularea lui Noica, *principiul conexiunii necesare*: „Numai dacă adevărul sau prezența unui antecedent implică adevărul sau prezența unui secvent, atunci falsitatea sau absența secventului implică falsitatea sau absența antecedentului”. Formalizat pe scurt, $(p \rightarrow q) \equiv (\sim q \rightarrow \sim p)$, unde, de fapt, sunt redată incomplet cele două moduri ale raționamentelor ipotetico-categorice: *ponendo ponens* și *tollendo tollens*.

În fragmentul redat de noi mai sus, se află aceste două scheme de raționare a căror corectitudine este asigurată și de principiul rațiunii suficiente și necesare, dar și de reguli formulate de logica elaborată în secolul al XX-lea.

Aplicând principiul conexiunii necesare la cinci prototipuri existențiale (ontice), Constantin Noica își arată fața sa hermeneut-dialectică și în studiul la care ne referim, unde operează *raporturi multiple între general, determinatii și individual*; astfel, generalul apare ca o „forță” care, plecând de la pasivitate, trece în modalități tot mai active, până ce pătrunde și transfigurează total obiectul respectiv. Astfel, în prima conexiune logică, *identitatea*, un individual se leagă cu sine numai într-un mediu omogen, cum ar fi timpul și spațiul, cu generalitatea lor inertă. Cu legătura *cauzală*, generalul devine operant, dar încă din afara lucrurilor, ca forțele dinamicii. Apoi, cu legătura *substanțială*, generalul devine natura mai adâncă a realului individual; substanța generală conferă attribute individualului. Sub chipul *totului* (organism, sistem), generalul iese pe primul plan: el este acum principiul de acțiune și conexiune a părților. În sfârșit, când se ajunge la ultimul tip de conexiune, cel pe bază de *contradicție*, generalul își afirmă uneori natura sa transformatoare și formatoare, în așa măsură încât face din om o ființă revoluționară în Cosmos⁵.

În acest fel, Constantin Noica preciza că principiul rațiunii suficiente este *un caz particular* al principiului conexiunii necesare. Nu ne vom referi aici și la celelalte legi logice, pentru că dorim ca în continuare să subliniem interesul acordat legilor logice la Universitatea din Iași.

În 1979, Petre Botezatu publica, în „Revista de Filosofie”⁶, studiul *Logica principiilor*, pe care l-a reluat în *Constituirea logicității*⁷, întrebându-se dacă ar trebui să conchidem definitiv că „legile gândirii” și-au pierdut caracterul fundamental și universal. Pentru a obține un răspuns cât mai complet, logicianul ieșean a supus discuției critice două teme: *caracterul distinctiv al principiilor logice* față de celelalte legi logice și *caracterul suficient și necesar* al principiilor adoptate în logica tradițională⁸.

Pentru elaborarea primei teme, Petre Botezatu s-a referit la statutul filosofic al principiilor, formulându-le la diferite niveluri de profunzime: *ontologic*,

⁵ Constantin Noica, *Principiile logicii și legile lui Newton*, în „Probleme de logică”, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, pp. 72–73.

⁶ Petre Botezatu, *Logica principiilor*, „Revista de Filosofie”, XXVI, nr. 5, 1979, pp. 591–601.

⁷ Idem, *Constituirea logicității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 147–194.

⁸ *Ibidem*, p. 150.

gnoseologic și *logic*, pentru a ajunge la ideea, cu valoare orientativă, că principiile logice se disting prin *semnificația lor translogică*. Caracterele lor de *universalitate* și *penetrație* se datoresc originii *ontice, epistemice* sau *sintactice*.

Pentru a doua temă, Petre Botezatu, după ce a relevat contribuția deosebită adusă de Constantin Noica prin formularea principiului conexiunii necesare, care fundamentează identitatea și contradicția, a întocmit un tabel care să răspundă exigențelor de necesitate și suficiență. Pentru aceasta, el a determinat, pe de o parte, *categoriile fundamentale ale realității* și, pe de altă parte, *operațiile fundamentale ale gândirii logice*.

A rezultat următorul tabel:

<i>Categoriile fundamentale ale realității</i>	<i>Operațiile fundamentale ale rațiunii</i>
1. Lucruri – indivizi	I Conceperea
2. Lucruri – mulțimi	II Judecarea
3. Proprietăți – însușiri	III Raționarea
4. Proprietăți – relații	IV Ordonarea

Pe baza acestui tabel, Petre Botezatu a construit un *sistem* care cuprinde *nouă principii prelogice*: trei ale conceperii, trei ale judecării și trei ale raționării, și *nouă principii logice*, anume:

– *Principiul identității*, cu două părți: al invarianței și al echivalenței;

– patru *legi logice ale judecării*: 1. Principiul necontradicției (generalizat: principiul excluziunii mutuale), 2. Principiul terțului exclus (generalizat: principiul exhaustiunii colective), 3. Principiul reversibilității, 4. Principiul idempotenței;

– patru *legi ale raționării*: 1. Principiul condiționării, 2. Principiul subsumării, 3. Principiul însumării, 4. Principiul transmiterii valorilor logice (transmiterea descendentă a adevărului, transmiterea ascendentă a falsului).

În spiritul gândirii moderne, la care aderase și Noica, Petre Botezatu sublinia că principiile formulate sunt *necesare* limbajului logic, dar nu sunt *suficiente* pentru a asigura logicitatea gândirii⁹. Dar aceste legi sunt capabile să întemeieze *gândirea cvasilogică*, limbajul aproximativ logic. Concluzia logicianului ieșean era că, în *limbajul logic informal*, acționează un sistem logic, elementar și global, care este capabil să asigure un anumit *nivel de logicitate* gândirii curente.

Tot la Universitatea „Al. I. Cuza”, Petru Ioan a argumentat că principiile sunt prezente în sistemul logicii propozițiilor¹⁰. Interpretându-le ca funcții de adevăr, el

⁹ *Ibidem*, p. 164; aici era un citat din L. Susan Stebbing, *A Modern Elementary Logic*, London, Methuen & Co, New York, Barnes & Noble, 1966, pp. 147–148.

¹⁰ Petru Ioan, *Linéaments pour une réhabilitation des principes de la pensée du point de vue formel*, „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, S III, b. (Șt. filosofice), t. XX, 1974, pp. 69–76; prezentat la *5th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science*, London (Ontario – Canada), 1975, s. IV, pp. 7–8.

le-a sistematizat în raport cu cele două relații logice fundamentale, *opoziția* și *condiționarea*. Cele trei relații de opoziție: contrarietatea, subcontrarietatea și contradicția, dau naștere, respectiv, la principiul excluziunii contrarelor, la cel al exhaustiunii subcontrarelor și la cel al excluziunii și exhaustiunii contradictoriilor. Se mai distinge *condiționarea directă* (suficientă – necesară), prezentă în funcția implicației, condiționarea indirectă (necesară – suficientă), exprimată în funcția replicației, și condiționarea reciprocă, regăsită în funcția conjuncției. Identitatea se dezvăluie în operația *afirmației*. În acest fel, Petru Ioan a găsit forme generalizate ale principiilor logice, în spiritul logicii moderne formalizate.